

историјске истине није могуће доћи без стрпљивог, упорног и самосвјесног одбацавања идеолошких наплава и вјерско-националних мистификација.

На крају, сматрамо потребним споменути.

За дух толеранције, уљудности, духовности и гостопримства, присутног од почетка рада овог научног скупа у Подгорици 20–22. септембра 1995. до публиковања овог зборника почетком јануара 1998. године, искрену захвалност и дубоку оданост овим поводом казујемо академику Владу Стругару, предсједнику Редакционог одбора и уреднику овог зборника, чијом упорношћу, стрпљивошћу и ријетким даром сва ова разноврсна и често несагласна штива усаглашена и обједињена, те несебичношћу и уредничком педантношћу доведена до

коначне реализације коју вам представљамо. Исто тако, благодарност и дубоку захвалност казујемо академику Миомиру Дашићу који је домаћински бринући о скупу и у ова оскудна времена изнашао средства за публиковање зборника и плаћање ауторских хонорара.

Можемо заиста изразити осјећање поноса и задовољства прегнућем, умјешношћу и несебичном пожртвованошћу уважених академика Стругара и Дашића, као и радом Организационог, односно Редакционог одбора, рецензента и свих који су учествовали у раду током стварања ове књиге. Такође изражавамо захвалност свим ауторима који су овим поводом путем радова изrekli свој менто о Другом свјетском рату као теми којом се баве и којом ће се и даље бавити.

Борђе Борозан

Бехија Златар, ЗЛАТНО ДОБА САРАЈЕВА (XVI СТОЉЕЋЕ),
Сарајево, 1996

„Цвијет међу градовима“, тако се у документима понекад назива Сарајево.

С правом. Јер, у питању је, када је реч о XVI веку, свакако највећи и најзначајнији град у Босни и један од највећих на Балкану.

Упркос напорима не малобројних истраживача његове прошлости, почевши од оног Владислава Скарића, па до Хазима Шабановића, прошлости Сарајева односно његовом златном добу — XVI веку, посвећена је тек у наше дане, из пера сарајевског османите Бехије Златар, заслужена монографија. Рад је настао на основу њене докторске дисертације (одбрањене 1986. године у Београду), писане, претежно, на основу турске грађе досад некористићене или само делимично кориштићене. То су, у првом реду турски пописни дефтери (1468–1604), сицили (1556–1558, 1565–1566), Мухимте дефтери (од средине XVI до почетка XX века), документи Хистор-

ијског архива у Дубровнику, Хроника Мухамеда Енвера Кадића, извори који су се налазили у Оријенталном институту пре његовог вандалског уништења.

Књигу чине следећа поглавља: *Увод, Градови на Балкану у XVI стољећу, Насићанак и изградња града, Сарајево као ујравни и војни центар Босанског санџака, Сићановничийво, Градска црквица, Локална и сићанска трговина, Култура и просвјета, Подизање и одржавање грађевина монументалне и исламске архитектуре, Закључна разматрања* (уз наведене *Изворе и литературу*).

Сарајево је подигнуто, знамо, поред средњовековног трга Трговишта (односно Уторковишта, које је страдало у ратовима) и сматра се плански основаним градом.

Од свог оснивања, 1462. године, па до краја XVI века, Сарајево је израсло у један од већих градова на Балкану: већ до краја XV столећа био је администра-

тивни, културни и привредни центар Босанског санџака. Настанак Сарајева везан је за долазак Османлија, а основе будућег шехера поставио је Иса-бег Исаковић, скопски крајишник и потоњи босански санџак-бег. У најранијим турским изворима Сарајево се назива **Сарај** (по сарају – двору Иса-бега Исаковића), касније **Сарајоваси** (Сарајево Поље), а у западним изворима **Врхбосна** односно **Врхбосање**. Аутор уопште не инсистира (а требало је) на турском имену насеља, јер је и то неоспоран доказ да је реч о новом насељу будући да су затечена насеља задржавала своје име (што, на жалост, ни данас још није пракса) прилагођено турском изговору (Скопље – Ускуп) или, евентуално, преведено на турски (Бело Поље – Ак оваси), док би новослованим насељима Турци давали своја имена.

Прво муслиманско насеље настало је око Цареве памије пре 1462. године, а друго насеље на подручју Сарајева (односно прве грађевине о којима постоје писани документи) настало је на Бендбаши, на територији средњовековног села Бродца.

Вакуфнама Иса-бега Исаковића (из 1462) показује добре основе планиране урбанизације града, истиче Б. Златар. Поред текије, око које се почело стварати ново насеље, подизањем хана односно каравансараја са многим дућанима, постављене су и основе привредног центра, мостом преко Миљацке омогућено је повезивање најстаријег насеља око Цареве памије са новим привредним средиштем на другој обали реке. А изградња водовода и хамама сведочи да је Сарајево већ тада имало своја купатила.

Како је већ истакнуто, свој највећи територијални и економски развитак Сарајево је доживело у XVI веку. Крајем тога века Сарајево је заузимало онај простор који је сачињавао градску територију све до времена аустро-угарске

окупације (1878). Ту је било стотињак махала (многе од њих настале су од ранијих средњовековних насеља) лоцираних од Башчаршије према околним брежуљцима и дуж Миљацке према Мариндвору. Један од разлога зашто је XVI столеће златно доба Сарајева је свакако појава Гази Хусрев-бега на овим просторима. По оцу Херцеговац, овај унук султана Бајазита II и најпознатији босански санџак-бег учинио је да Сарајево од касабе постане шехер, град са стотињак богомоља, пет медреса, шест хамама, три безистана, шест текија, неколико библиотека, преко 90 мектеба, више мостова, ханова и каравансараја са многобројним дућанима. Изграђен је и читав низ водовода из којих је вода текла у више од две стотине јавних чесама, затим у хамаме, шадрване, те у многе чесме по авлијама и кућама. Јер, стамбена архитектура била је овде (као и другде на османском простору) прилагођена људској мери и потреби. Безмало свака кућа имала је башпу са много воћа и цвећа. Тамо где није било текуће воде, она се доводила посебним рукавцима. Отуда многобројни путописци говоре о овом граду као о оази зеленила, а словеначки архитекта Душан Грабријан каже да је ту „сан модерне архитектуре – **вртни град** – већ одавно остварен“.

Почетком XVII века Сарајево је имало 91 муслиманску махалу, две хришћанске и џемат Јевреја са укупно 5.553 куће. Посебан значај у његовом развиту (као, уосталом, и других османских градова) имали су вакуфи (задужбине). Легатори (вакифи) – представници феудалне класе, занатских и трговачких цехова, улагали су своја средства у изградњу града. Отуда су вакуфи, у недостатку државног буџета, представљали готово једину основу за решавање културних и комуналних потреба у градовима. Почетком XVII века број вакуфа у Сарајеву прешао је стотину.

Освојене земље босанског краља, области Павловића и Ковачевића, као и делове Херцегове земље, Османлије су претвориле у вилајете, које су сјединили са вилајетима у Рашкој и Босни и од читавог тог подручја основали Босански санџак чије је седиште било Сарајево.

Босна је задржала крајишки карактер током целе османске управе; у почетку, као полазна тачка за даља освајања, а касније као бедем у одбрани од Аустрије и Венеције. То је резултирало посебним односом Османлија према босанском становништву и специфичностима у војној организацији земље. Због слабљења централне власти долази, 1580. године, до оснивања Босанског пашалука (или ејалета), који је имао своје седиште у Бањалуци. У XVI веку муслиманско становништво Сарајева, сходно статусу града (шехера) било је ослобођено од државних и феудалних обавеза. Повластице је уживао и део хришћанског становништва, као и три куће Јевреја (које су се бавиле занатством, уз прихватање одговарајућих обавеза). Ово становништво било је настањено у самом граду Сарајеву, док је оно у периферним махалама било у статусу раје. Иначе, Сарајево је стално било у хасу босанског санџак-бега и његови приходи кретали су се од 80.000 до 95.000 акчи.

Са стабилизацијом османске власти долази и до насељавања сарајевског подручја. У првом турском попису (из 1468) у малом Трговишту забележено је 5 муслиманских и 70 хришћанских кућа (заједно са удовицама и нежељеним мушкарцима). Ислам се највише ширио у ужем крају око Сарајева. Тако да већ у наредном попису (из 1485) „пазар Трговиште, познат као Сарај“ има 42 муслиманске, 107 хришћанских и 8 кућа Дубровчана односно 27% муслимана и 73% хришћана, док је у селима сарајевске нахије било 34% муслимана и 66% хришћана. У неким селима је већ тада становништво чак у већини било мусли-

манско. Наредни попис (из 1489) убедљиво сведочи да се број муслиманских кућа у граду безмало удвостручио. Или, у процентима: 43% муслимана (међу којима је било 69% занатлија) и 57% хришћана. Што се тиче порекла муслиманског становништва, претежно су потицали из сарајевске околине. И хришћани Сарајева били су углавном домаће месно становништво.

Повећан број муслиманског становништва у граду утицао је и на ширење ислама у околним селима, посебно у оним ближе граду.

Око 1530. становништво Сарајева има „скоро потпуно славенски састав“, истиче аутор, а међу конвертитима је 50% са села. И ратни заробљеници (пореклом из Хрватске, Словеније, Мађарске) имали су знатног удела у формирању градског становништва у Босни, па и у Сарајеву. Ослобађали су се углавном они робови који су прихватили ислам.

Средином XVI века у Сарајеву су почели да се досељавају и Јевреји.

Почетком XVII века у граду је било 97% муслимана и 3% хришћана, док је тај однос у сарајевској нахији био још повољнији у корист муслимана (99,5%).

Започета у првој деценији након освајања Босне, исламизација је највише размере попримила у XVI веку, а трајала је до друге деценије XVII. Осим сарајевске нахије, ислам се највише ширио у плоднијим земљорадничким подручјима, око утврђених градова и дуж путева, док је знатно мањи утицај имао међу влашким становништвом, као и у рударским центрима где су постојале цркве. У ширењу ислама у Босни, посебно у XVI веку, капиталну улогу одиграли су градови, а посебно Сарајево као највећи оријентално-муслимански град у то време. Значајну улогу имала је и улема, као и дрвџиши. „Толерантан однос османске државе према припадницима монотеистичких религија“ – истиче Б. Златар – „толерантни породични односи у којима један или више чланова прелазе на ис-

лам док други остају у својој вјери, сачуван језик итд. јесу чињенице које говоре да у том поступку није било присиљавања.“ Поред хришћанског становништва (православаца и католика), које се услед исламизације знатно смањило, током XVI века у Сарајеву су живели још и Дубровчани, Јевреји и Цигани.

У то време у граду се развило преко 60 различитих врста заната, а доминирали су они везани за прераду коже, метала и текстила. Цеховске организације представљале су веома важну друштвену и економску снагу. И занатство је остало главни фактор градске привреде у Сарајеву XVI века.

У то време Сарајево је било и важан трговачки центар, а посебну улогу имало је, захваљујући свом положају, у међународној трговини. Ту је још од средњег века постојала јака дубровачка колонија, а касније се јављају и моћне колоније Фирентинаца и Млечана. Из земље су се извозиле домаће сировине (понајвише кожа), а увозиле тканине, мануфактурна и галантеријска роба, накит, јужно воће и друго. Развој трговине утицао је на изградњу читавог низа трговачких објеката на подручју сарајевске чаршије. И у Сарајеву је, попут осталих градова, изразито доминирала исламска култура; почев од целокупне изградње града, његових сакралних и других објеката, па до свакодневног живота, просвете, науке, језика. Та култура највише се, ипак, испољила на подручју архитектуре и градитељства (отуда стари део града и данас има изразито оријентални карактер). И турски је оставио трага у босанском језику, али, по мишљењу аутора – што је сасвим прих-

ватљиво – „посебно значајну улогу одиграо је наш босански језик у очувању аутентичне етничке природе муслимана у Босни“.

Главни центри хришћанске културе били су цркве и манастири, а носиоци писмености и целокупног културног живота католика били су фрањевци. Ослањајући се на традицију, негде у време намесниковања Гази Хусрев-бега саграђена је Стара православна црква. А спомиње се и школа за православну децу.

Поред објеката сакралног и просветног карактера у Сарајеву су, током XV и XVI века, подигнути и разни објекти привредног, саобраћајног и друштвеног значаја. Све су их, као своје задужбине (вакуфе) подизали виши и нижи представници феудалне класе, трговци и занатлије. По тврђењу аутора то је доба општег културног процвата Сарајева, доба у коме су његови становници прихватањем ислама, прихватили и тековине исламске културе прилагођавајући их, истовремено, овим просторима. Они су у ислам унели своју традицију. Отуда је Сарајево и граду коме се сусрећу Исток и Запад и напоредо (ко)егзистирају четири велике монотеистичке религије. Град, у коме су многи вредни објекти, па и читаве махале, временом неповратно нестали и који је најужасније страдао управо у наше време трудом Бехије Златар као да се поново појавио у својој некадашњој лепоти и целовитости. А објављивање ове књиге (обогаћена је чак и илустративним материјалом који добро комуницира са текстом) у једном тешком и кошмарном времену подвиг је вредан највеће похвале.

Олга Зиројевић